

Αίθουσα Ε

Στην Αίθουσα Ε, έκτασης 105 τ.μ., εκτίθενται έργα πλαστικής με αγάλματα, στήλες και αρχιτεκτονικά μέλη σε μάρμαρο και λίθο. Αρχίζουμε την περιήγηση με τη διαπίστωση ότι στην Αιανή εκτός των εργαστηρίων κεραμικής, και μάλιστα από την Ύστερη Εποχή Χαλκού, κοροπλαστικής και μεταλλοτεχνίας, υπήρχε και εργαστήριο πλαστικής από την Αρχαϊκή και Κλασική Εποχή, κατά την οποία ως περίοδο εξέλιξης και ακμής, εδραιώνονται θεσμοί, η αστική οργάνωση και πολιτική ανάπτυξη σε όλο τον ελληνισμό, βόρειο και νότιο. Έργα μεγάλης πλαστικής διασώθηκαν ιδιαίτερα στη βασιλική νεκρόπολη «από τύχη», με την έννοια ότι γλίτωσαν από τη σύληση και τη διαρπαγή και των αρχαίων και των νεότερων. Πρόκειται για έργα σπάνια στο σύνολο της πολιτιστικής κληρονομιάς όλης της αρχαίας Ελλάδας, από την οποία, όπως γνωρίζουμε άλλωστε, τα πρωτότυπα γλυπτά (δηλαδή όχι αντίγραφα Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής Εποχής] είναι ολιγάριθμα.

Σύμφωνα με την πορεία που προτείνουμε, πρώτο έργο (αρ. 1) που βλέπει κανείς είναι η λίθινη επιτύμβια στήλη με ανθεμωτή επίστεψη, που βρέθηκε με τον κυβόλιθο της βάσης εντός του τάφου Ε. Χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και εντάσσεται στην κατηγορία των Ιωνικών στηλών με όμοιες επιστέψεις. Από το ζωγραφιστό ενδεκάφυλλο ανθέμιο και τους διπλούς έλικες της επίστεψης ίχνη μόνο διακρίνονται και από τον κορμό η γραπτή διακόσμηση έχει χαθεί. Σημειώνουμε ότι, εκτός από την επίσης ανθεμωτή στήλη του τάφου ΣΤ, έξω από άλλους δύο τάφους της νεκρόπολης εντοπίστηκαν αντίστοιχα δύο στήλες από όμοιο λίθο με αετωματική επίστεψη και ανθεμωτά ακροκέραμα, ενώ το 2008 εντοπίστηκε μαρμάρινο ανθεμωτό ακροκέραμο. Από περισυλλογή στο χώρο της νεκρόπολης προήλθε το καμπύλο πάνω μέρος λίθινης στήλης (αρ. 2], χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση, με ένταξη στα κλασικά χρόνια, που φέρει το όνομα ΑΤΤΥΑ, όνομα νεκρής, ίσως όμως και ιέρειας, όπως έχει υποστηριχθεί για τα μεμονωμένα ονόματα γυναικών. Σε προθήκη (αρ. 3) τοποθετήσαμε την αετωματική επιτύμβια στήλη από εύθρυπτο ασβεστόλιθο, που φέρει κατακόρυφα το όνομα της νεκρής, ΚΛΕΙΟΝΑ, του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., ενώ στον κορμό και κάτω από το αέτωμα διακρίνονται χαραγμένα άνθη λωτού με ίχνη κόκκινου χρώματος.

Τον αριθμό 4 έχει το κεφάλι γενειοφόρου, γύρω στο 500 π.Χ. που βρέθηκε μέσα στον τάφο Γ, και ανήκε σε άγαλμα ύψους λίγο μεγαλύτερο από το φυσικό, 2 μ. περίπου. Αποτελεί ένα από τα λίγα σωζόμενα πρωτότυπα αγάλματα της αρχαιοελληνικής αρχαϊκής πλαστικής, με εξαίρεση τους κούρους και τις κόρες. Τον αριθμό 5 φέρει το λιοντάρι, που εντάσσεται στα ίδια χρόνια και ήταν στημένο κοντά

στον τάφο Ε, ενώ τον αριθμό 6 το κεφάλι της κόρης, που βρέθηκε μέσα στο μικρό κιβωτιόσχημο τάφο Ζ και ανήκε σε άγαλμα ύψους 1,60 μ., σύμφωνα με την αναλογία 1/7 της κεφαλής σε σχέση με το σώμα και συγκαταλέγεται στις πιο ψηλές κόρες της αρχαιότητας. Στο πάνω μέρος του κεφαλιού της κόρης, όπως και στου γενειοφόρου, υπάρχει μικρή οπή για την προσαρμογή του μηνίσκου, ενός μεταλλικού μισοφέγγαρου, που τοποθετούνταν, για να στέκονται εκεί τα πουλιά. Η κόρη της Αιανής παρουσιάζει ομοιότητες με τις αρ. 671, 774 και 680 της Ακρόπολης των Αθηνών και χρονολογείται στα 510 π.Χ.

Επανερχόμαστε αριστερά της εισόδου στην Αίθουσα Ε, όπου με αρ. 7 έχουμε τοποθετήσει πλίνθο με άκρα πόδια κούρου, υπερφυσικού μεγέθους, όπως συνηθιζόταν για τους κούρους σε αντίθεση με τις κόρες. Το ίδιο μεγάλο μέγεθος έχει και το τμήμα δεξιάς κνήμης, που εκθέτουμε δίπλα (αρ. 8), πιθανότατα από τον ίδιο κούρο, όπως μπορούμε επιπλέον να συμπεράνουμε και από την ομοιότητα στο μάρμαρο. Αντίθετα το τμήμα από κόμη κεφαλής κούρου με μαργαριτόσχημους βοστρύχους (αρ. 9) είναι από διαφορετικό μάρμαρο και ανήκει προφανώς σε διαφορετικό άγαλμα κούρου. Πάνω μέρος κορμού μικρού κούρου, χωρίς την κεφαλή, αποκαλύψαμε έξω από τον τάφο Α (αρ. 10), από μάρμαρο όχι ιδιαίτερα καλής ποιότητας, ενώ τόσο το μέγεθος όσο και το μάρμαρο μας οδηγούν πιθανότατα στην ταύτιση από το ίδιο άγαλμα τμήματος κορμού από τη μέση και κάτω (αρ. 11), εύρημα άγνωστης προέλευσης από την παλιά Συλλογή (αρ. Κατ. 191). Φαίνεται ότι οι μικρού μεγέθους κούροι συνηθίζονταν στην Αιανή, διότι έχουμε αποκαλύψει και παλάμη αριστερού χεριού (αρ. 12), καθώς και τμήμα δεξιού χεριού (αρ. 13), αρχή του αγκώνα έως το μέσον του πήχης, από διαφορετικά αγάλματα, όπως διακρίνουμε από το μάρμαρο.

Είναι γνωστό ότι αγάλματα κορών και κούρων δεν ανευρίσκονται συχνά εκτός της Αττικής, της Βοιωτίας και της νησιωτικής Ελλάδας. Πρώτες περιοχές της μνημειακής δημιουργίας έργων σε μάρμαρο και λίθο θεωρούνται οι Κυκλάδες, η Κρήτη και η Πελοπόννησος, αλλά και η Σάμος με τη Ρόδο. Παρά το προβάδισμα αυτό, σχεδόν σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο (Αττική, Βοιωτία, Κέρκυρα) παρουσιάζονται μεγάλα περίοπτα έργα, γεγονός που μαρτυρά καθολική οικονομική, κοινωνική και πολιτική μεταβολή από τον 6^ο αι. π.Χ. Λίγες κόρες μπορούν να θεωρηθούν με βεβαιότητα επιτύμβιες, οι περισσότερες ήταν αναθήματα σε θεές, στην Αθηνά (Αθήνα, Μίλητο), στην Άρτεμη (Δήλο, Κλάρο), στην Ήρα (Σάμο), στη Δήμητρα (Ελευσίνα). Παλαιότερα ονόμαζαν τους κούρους Απόλλωνες, προφανώς, επειδή ήταν στημένοι ως αναθήματα σε ιερά, όπως και οι κόρες, πολύ συχνά του Απόλλωνα αλλά και του

Ποσειδώνα, όπως στο ναό του Σουνίου, και της Ήρας, όπως στη Σάμο, στην Ακρόπολη των Αθηνών κ.α. Πολλοί βρέθηκαν σε νεκροταφεία, όπου στήθηκαν ως επιτάφια σήματα, ή παριστάνουν νικητές αγώνων, όπως ο παγκρατιαστής Αρραχίων στην αγορά της Φιγάλειας. Συνεπώς εικονίζουν ένα θεό ή θνητό, ένα νέο με πρόωρο θάνατο, έναν αθλητή ή έναν αναθέτη.

Άκρο δεξί πόδι και τμήμα δεξιού χεριού, μάλλον σε φυσικό μέγεθος, από τον αγκώνα, που λυγίζει προς τα πάνω, στήσαμε σε κοινό βάθρο (αρ. 14, 15). Προήλθαν από χώρο γύρω από τον τάφο Ε, εντάσσονται πιθανόν στα υστεροαρχαϊκά χρόνια ή πρώιμα κλασικά χρόνια και μάλλον ανήκουν σε σύμπλεγμα αγαλμάτων, ενώ δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και το αέτωμα. Παρατηρούμε ότι το άκρο πόδι δεν «πατά» και μοιάζει να ανήκει σε ιππέα που φορά περικνημίδες και τα υποδήματά του θα αποδίδονταν με χρώμα, ενώ στην εξωτερική πλευρά του χεριού παριστάνεται κολλημένο πιθανότατα δόρυ. Τέλος, στην ίδια εποχή ανήκει και το κεφάλι λιονταριού (αρ. 16) που βρέθηκε μέσα στον τάφο Θ, για το οποίο, έτσι όπως είναι κομμένο στο πίσω μέρος, είναι δύσκολο να καταλήξουμε αν ανήκε σε επιτάφιο σήμα ή προσαρμοζόταν σε αρχιτεκτονικό μέλος ανωδομής κάποιου κτηρίου.

Τα αγάλματα της Αιανής, που είδαμε, είναι κατασκευασμένα από ντόπιο μάρμαρο των λατομείων του Τρανοβάλτου ή του Βερμίου και τούτο αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της ύπαρξης τοπικού εργαστηρίου γλυπτικής. Η αξία και η σημασία τους καθίστανται ακόμη μεγαλύτερη λόγω του εντοπισμού τους εκτός των γνωστών κέντρων, γεγονός που μαρτυρεί πέρα από τα κοινά ταφικά έθιμα και τη διάδοση της μεγάλης πλαστικής στην Άνω Μακεδονία.

Αναφορικά με τη ακριβή θέση που κατείχαν στη νεκρόπολη μπορούμε να διατυπώσουμε δύο εξίσου πιθανές απόψεις. Ο εντοπισμός των δύο κεφαλών αγαλμάτων (γενειοφόρου και κόρης) εντός κτιστών τάφων και η σκόπιμη εναπόθεση του λιονταριού σε λάκκο, μπορεί να ερμηνευθεί ως προσπάθεια κάποιων ιερέων ή ευσεβών πολιτών να τα αποκρύψουν και να τα διασώσουν μετά τη σύληση. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι τα αγάλματα ήταν αρχικά στημένα έξω από τους τάφους και αποτελούσαν επιτάφια αναθήματα επιφανών νεκρών της Αιανής, πρωτεύουσας του διαμερίσματος της Ελιμιώτιδας, από το βασιλικό οίκο της οποίας είναι γνωστά αρκετά ονόματα βασιλέων, όπως επίσης είναι γνωστά και ονόματα άλλων σημαντικών προσώπων. Ωστόσο στη Νεκρόπολη της Αιανής οι μεγάλοι τάφοι, όπως ο Α, ο Β και ο Δ, συνοδεύονταν από ναόσχημα και λατρευτικά οικοδομήματα και δε θα μπορούσαμε ίσως να αποκλείσουμε την περίπτωση της ανάθεσης αγαλμάτων σε χώρους ιερούς.

Τα επόμενα έργα πλαστικής εντάσσονται στη Ρωμαϊκή Εποχή (αρ. 17 έως 22] και αποτελούν ευρήματα παραδόσεων με άγνωστη την ακριβή προέλευση. Πρόκειται για κορμό ανδρικού αγάλματος, μία γυναικεία κεφαλή και κορμό πιθανόν Αρτέμιδας, καθώς και τρεις αντρικές κεφαλές, που ποριστούν σημαίνοντα πρόσωπα, πιθανόν και ρωμαίους αυτοκράτορες. Για ορισμένα έχει καταγραφεί η μαρτυρία ότι βρέθηκαν σε θεμέλια και τοίχους σπιτιών του σύγχρονου οικισμού της Αιανής, αλλά το γεγονός της προέλευσης παρόμοιων ευρημάτων από τις θέσεις της Ράχης Τσέικα και του Αη-Μηνά, καθώς και των γειτονικών θέσεων στο Σελιό και Παλιούρι, μας οδηγεί βάσιμα στην υπόθεση ότι προέρχονται από το χώρο προς τα νότια και νοτιοανατολικά, όπου μετατοπίστηκε το διοικητικό κέντρο και ο οικισμός κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, όπως έχουμε υποστηρίξει (βλ. παραπάνω στα συμπεράσματα]. Από την ίδια θέση της Ράχης Τσέικα παραδόθηκε το άγαλμα (αρ. 23] που σώζει μικρό κορμό Ηρακλή, ελληνιστικών χρόνων, του λεγόμενου τύπου Farnese, που αναπαύεται στηριγμένος στα αριστερά του, όπου διακρίνεται η λεοντή και το ρόπαλο στο αριστερό του χέρι.

Στη συνέχεια ο επισκέπτης μπορεί να δει στην ενότητα της αρχιτεκτονικής το δωρικό κιονόκρανο και τα δύο ιωνικά από πεσσοκίονες (αρ. 24, 25, 26] βοηθούμενος και από την ενημερωτική πινακίδα, στην οποία έχουν σχεδιαστεί οι αντίστοιχοι ρυθμοί. Τα κιονόκρανα προέρχονται από το χώρο των καταλοίπων με τη συμβατική ονομασία Στωϊκό Κτήριο, που έχουμε ταυτίσει με την αρχαία αγορά. Το δωρικό από εύθυρπτο ασβεστόλιθο μπορεί να ενταχθεί στο β' τέταρτο του 5ου αι, π.Χ., όπως έχουμε αναφέρει, και ανήκε με άλλα σε πολύ πρώιμη φάση, αφού στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για το γέμισμα του δαπέδου της αυλής.

Επανερχόμαστε στα ρωμαϊκά χρόνια και στο ακέφαλο άγαλμα Νύμφης (αρ. 27] μπροστά σε περιρραντήριο, που στόλιζε προφανώς χώρο δημοσίου κτηρίου ή ιερού. Είχε αποσπαστεί το 1946 από τοίχο σπιτιού και δεν μπορούμε παρά να υποθέσουμε την προέλευσή του από τη Ράχη Τσέικα, όπου εντοπίζονται αγωγοί υδρευτικού δικτύου και όπου το 1968 αποκαλύφθηκε κτήριο θερμών με ψηφιδωτά, αλλά δυστυχώς στη συνέχεια ο χώρος καλλιεργήθηκε και δενδροφυτεύτηκε. Αντικείμενο παράδοσης από το χωριό της Αγίας Παρασκευής αποτελεί και η ρωμαϊκή ανάγλυφη επιτύμβια στήλη (αρ. 28], που φέρει πολυπρόσωπη παράσταση οικογένειας, την επιγραφή στο πάνω μέρος ΑΜΔΗΪΟΣ ΤΥΡΟΥ ΗΡΩΣ (αντί Άδμητος] και επίγραμμα στο κάτω, από το οποίο μαθαίνουμε ότι ο Άδμητος, γιος του Τύρου, ήταν επταετής όταν ο Άδης τον πήρε από τους γονείς στον άξενον οίκον του.

Οι επόμενες τρεις επιτύμβιες στήλες ανήκουν στα ελληνιστικά χρόνια, προέρχονται από τον περίγυρο της αρχαίας Αιανής, και στη μία (αρ. 29] έχει χαραχτεί το όνομα ΠΑΥΚ/... /Αντιγόνου / Πιασσίδου (2^{ου} αι. π.Χ.) και στην άλλη (αρ. 30] το όνομα Νίκανδρος / Νικάδον (3ος αι. π.Χ.). Αφηρωισμένη, σύμφωνα με την επιγραφή, η νεκρή της επόμενης στήλης (αρ. 31]: Φειδίστη / Αντιγόνου / ηρωίσση (2^{ου} αι. π.Χ.).

Η Φειδίστη και οι επόμενες στήλες έως και τον αρ. 37 στηρίχτηκαν σε κατασκευή που προβάλλει από τον τοίχο της αίθουσας. Το άνω μέρος της ενεπίγραφης στήλης (αρ. 32) που σώζει δύο κεφαλές μορφών και βρέθηκε στη θέση Ράχη Κομμένοι, είναι επιτύμβια του τέλους του 2ου αι. μ.Χ., αφού στήθηκε από τη Δημοκρατία σε οικογενειακό τάφο: Δημοκράτεα / εαυτήν και τον άνδρα / Κάστορα ήρωα και τα τέκνα / Προκοπήν, Αγαθοκλέ / Δήμο- / κρά- /την (το τελευταίο όνομα στον κορμό, δίπλα στο κεφάλι).

Στην επόμενη αποσπασματική στήλη (αρ. 33) δεν μπορούμε να αναγνωρίζουμε ποια ακριβώς αντρική θεϊκή μορφή παριστάνεται να κρατά ρυτό ή κέρας Αμάλθειας, που ανατέθηκε υπό του Αγορά- / νομούτος / Κρισπια- / νού του / Αδέου στο α' μισό του 3ου αι. μ.Χ. Επιγραφική μαρτυρία νομισμάτων κατά τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ., παρέχει το τμήμα στήλης (αρ. 34) που παριστάνει κατ. ενώπιον μία γυναικεία μορφή όμοια με τις διπλανές Καλλικόρες νύμφες, που μας παραδόθηκε με μαρτυρία προέλευσης επίσης τη Ράχη Τσέικα και κατά την οποία Ανέθη- / κεν Ζωί- / λος Αμύν- / του / χαλκέους. «Επί του σωρού πλησίον του κτηρίου των λουτρών» του Αγίου Μηνά και της Ράχης Τσέικα βρέθηκε η ενεπίγραφη στήλη (αρ. 35), που ανέθεσε η Κλεονίκη Ιπποστράτου στις τρεις εικονιζόμενες νύμφες, που αναγράφονται ως Καλλικόρες (τέλη 2ου αι. μ.Χ.). Στην Ήρα είναι αφιερωμένη η στήλη, που ο Αρίστων εποίη (αρ. 36), σύμφωνα με την επιγραφή αριστερά, τον 2^ο - 3^ο αι. μ. Χ. και προέρχεται από την Ανω Κώμη. Την ανέθεσε Ήρα θεά / Σεύθης / Λυσανί- / ου ευ- / χήν, και η θεά παριστάνεται η ίδια με σκήπτρο στο αριστερό χέρι να σπένδει μπροστά σε καίοντα βωμό. Η στήλη με παράσταση ιππέα (αρ. 37) και προέλευση το Παλαιόκαστρο Καισαρείας, όπου είχε εντοιχιστεί σε δεύτερη χρήση και μετά σε τρίτη χρήση σε οικία, είχε στηθεί σε τάφο του στρατιώτου Λύκου / του Αριστολάου αλλά και του υιού Παραμόνου από τους γονείς Δημήτριο και Αδέα το έτος 125/6 μ.Χ., σύμφωνα με την αναγραφόμενη, επίσης, χρονολογία (έτους σεβαστού του και Γ Ο C).

Ιππέας με ακόλουθο και σκύλο παριστάνεται στο αριστερό σωζόμενο τμήμα επιτύμβιας στήλης (αρ. 38) με προέλευση την περιοχή Αγίου Δημητρίου Αιανής και ένταξη στα τέλη 2ου αρχές 3ου αι. μ.Χ.. Μεταγενέστερη, εντός του 4ου αι. μ.Χ., είναι

η επιτύμβια στήλη (αρ. 39) με παράσταση ζευγαριού, γυναίκας και άντρα, η οποία μαζί με άλλες παρόμοιες δείχνει τη συνέχεια της τοπικής παραγωγής στηλών για τη σήμανση τάφων σε τόσο όψιμη εποχή. Στην ίδια εποχή εντάσσεται και η επιτύμβια στήλη (αρ. 40) που σώζει στο αριστερό μισό γυναικεία μορφή στην ίδια στάση.

Η παραλληλεπίπεδη βάση, μικρού σχετικά, αγάλματος (αρ. 41) με ένταξη στον 1° αι. π.Χ. και προέλευση όμοια με του αρ. 37 (απόσπαση από τα τείχη του Παλαιόκαστρου Καισάρειας) μας πληροφορεί για τα χαριστήρια προς τον Ηρακλή Κυναγίδα, προστάτη των κυνηγών, από δύο ιερείς, ο ένας μάλιστα με καταγωγή από τη Δολίχη της Θεσσαλίας: Θεσσαλίας και Πορ- / ίων Ιολάον ιερητεύσαν- / τες Ηρακλει Κυναγίδα / χαριστήρια.

Η στήλη (αρ. 42) με τριγωνική απόληξη και επιγραφή σε δέλτο (tabula ansata), γνωστή ήδη από τον 19° αιώνα, όταν εντοπίστηκε από τον L. Heuzey σε δεύτερη χρήση στον Άγιο Αθανάσιο, μετόχι της Μονής Ζάβορδας στην Αιανή, είχε ανατεθεί στους θεώ δεσπότη / Πλούτωνα και / τη πόλει Εανή / Τ. Φλάβιος Λεωνάς. Ο τελευταίος στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. (σύμφωνα με την επιγραφή σε ταινία πάνω από την παράσταση) αφού είδε το θεό και το ναό στον ύπνο του, ανέθεσε τη στήλη με δικά του έξοδα δι' επιμελητού Αρχε[λάον]. Ο ίδιος ο θεός παριστάνεται κερασφόρος με μακρύ χιτώνα με το δεξί του χέρι διπλωμένο στο στήθος και με το αριστερό να κρατά τον τρικέφαλο Κέρβερο. Η φθορά και τα σπασίματα δεν επιτρέπουν να διαβάσουμε το όνομα του κατασκευαστή στο έδαφος του βαθύσματος πάνω αριστερά: — ιος / — ινιος / — ος / [εποίη]σε.